

DARIUS BARASA

Maldininkai Prūsijos Lietuvoje: masiškumas, paplitimas ir įvaizdis XIX a. 3-iajame dešimtmetyje¹

ANOTACIJA. Straipsnyje, remiantis Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne rastu 1823 m. dokumentu, mėginama atskleisti iki šiol istoriografijoje nedaug dėmesio sulaukusius neopietistinio sąjūdžio Prūsijos Lietuvoje – maldininkų judėjimo XIX a. 3-iajame dešimtmetyje – svarbius praeities aspektus, būtent judėjimo dalyvių gausą, jų rengiamų religinių susirinkimų paplitimą teritorijoje ir ankstyvąjį maldininkų įvaizdį. Greta šių pagrindinių temų straipsnyje aptariama maldininkų istoriografija, susidariusios tyrimų spragos, galimos sėkmingų tyrimų, remiantis neskelbtais archyviniais šaltiniais, perspektyvos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva; maldininkai; surinkimininkai; pietistai; sakytojas; Karaliaučiaus konsistorija; Vilius Gaigalaitis.

1822 m. rugsėjo 22 d. Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerija Berlyne suformulavo Prūsijos provincijų konsistorijoms tokius pavedimus:

Ministerija norėtų kaip galima skubiau gauti išsamią suvestinę, kur ir koku mastu karališkoje valstybėje egzistuoja bendruomenės ar draugijos, kurios, be bažnytinių pamaldų, organizuoja savas religines apeigas ar dvasinio ugdymo susirinkimus. [...] ar ir kokios draugijos parapijose yra, koks maždaug jų narių skaičius, kas vadovauja jų religinėms apeigoms, koks tų apeigų turinys ir kokią įtaką iki šiol darė jų narių gyvenimui bei kuo išskirtinė jų dvasinė kryptis.²

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal projektą „Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Mažojoje Lietuvoje“ (sutarties Nr. S-MOD-17-10).

² Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijos Berlyne aplinkraštis provincijų konsistorijoms, 1822 m. rugsėjo 22 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 24r.

Reikšminga ir įdomu yra tai, kad šie klausimai iki šių dienų neprarado aktualumo. Tiesa, atsakymų į juos vaiko ir ieško jau nebe valdžios klerikai ar biurokratai, bet įvairių šalių istorijos tyrinėtojai. Mat į daugelį šių užduotų klausimų istoriografijoje iki šiol taip ir liko neatsakyta. Todėl, kad ir kaip keistai skambėtų, Berlyno ministerijos bemaž prieš porą amžių provincijos valdžioms pavestos užduotys kartu suformulavo ir iškelė pagrindinius šio straipsnio tikslus, o būtent, remiantis 1823 m. archyvinio dokumentu, pamėginti nustatyti neopietistinio religinio judėjimo – surinkimininkų, arba maldininkų³, Prūsijos Lietuvoje masiškumą, paplitimą ir įvaizdį XIX a. 3-iajame dešimtmetyje. Galima sakyti ir kitaip – ar buvo ir kas vis dėlto buvo atsakyta į 1822 m. ministerijos paklausimą?

Pirmą kartą susidūrusiems su tokiais reiškiniais kaip surinkimai, surinkimininkai, maldininkai, šventieji ir kt., gali kilti pagrįstas klausimas – apie ką čia apskritai kalbama ir kas jų tokių būta? Nors lenkų istorikas Gregorzas Jasinskis siūlo surinkimų ir surinkimininkų nevertinti vienareikšmiškai, nes jų būta įvairių formų ir skirtingų pažiūrų – nuo nuosaikių iki kraštutinių, kitaip tariant, kiekvieną atvejį vertinti atskirai⁴, tačiau bendriausią apibrėžtį vis dėlto galima ir net būtina suformuluoti. Pasak Walterio Hubatscho, surinkimai su naujų laikų religinio prabudimo judėjimu buvo glaudžiai susipynęs sąjūdis šiaurės rytų Rytprūsioose, ypač išplitęs tarp vietos lietuvių evangelikų liuteronų. Jų dalyviai, be viešų pamaldų bažnyčioje, rengdavo privačius maldos susirinkimus namuose, kur vietinio lyderio ar vadovo buvo pamokslaujama, giedama, meldžiamasi, skaitomas Šv. Raštas, kita dvasingumą ugdanti literatūra. Šių susirinkimų nariai – surinkimininkai – dažniausiai buvo pamaldžiausi, ištikimiausi ir uoliausi krašto bažnyčių lankytojai, išsiskyrę ypatingu šventumo ir doro gyvenimo siekiu, susilaikymu, drausme,

³ Dažniausiai tokiu terminu XIX a. oficialiuose valdžios aktuose vadinti šio judėjimo dalyviai ar nariai. Kitas mažiau paplitęs tuo metu pavadinimas – *pietistai*. Istoriografijoje yra įsitvirtinęs *surinkimininkų* terminas – taip save apibūdino religinio prabudimo judėjimo dalyviai. Šis terminas esą neturėjo neigiamo atspalvio kaip pirmieji du. Nors, kaip pažymėjo Grzegorz Jasinskis, XIX a. viduryje patys surinkimininkai ėmė save vadinti *maldininkais* („wir Maldeninker“), Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masurcy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 26.

⁴ *Ibid.*, p. 42.

nusistatę prieš žemiškus malonumus ir linksmybes⁵. Suprantama, detalesnių ir kur kas spalvingesnių vaizdinių ir apibūdinimų, nusakančių vadinauosius maldininkus, galima rasti daugumoje šiai tematikai skirtų studijų ir tyrimų. Vis dėlto paprastam ir nedaug sumeluotam surinkimininkų apibūdinimui labai tinka ir amžininkų, tokių kaip Karaliaučiaus generalsuperintendento Ernsto Wilhelmo Christiano Sartoriuso (1797–1859), pastangos biurokratams Berlyne nušviesti ir įveikti susiformavusį neigiamą lietuvių maldininkų stereotipą. 1843 m. kovo 11 d. pranešime Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministrui Johannui Albrechtui Friedrichui Eichhornui (1779–1856) jis paprastai ir suprantamai išdėstė, kad maldininkų ištakas jis linkęs matyti dar XVIII a. Friedricho Wilhelmo I valdymo metais ir siejo su Augusto Hermanno Francke's (1663–1727), Franzo Alberto Schultzo (1692–1763) Halės pietizmo įtaka. Apšvietos epocha vėliau esą neigiamai paveikė krašto Bažnyčią, kuri nebetenkino lietuvių gilaus religinio jausmo ir dėl to jie ėmė ieškoti bei rado dvasinio tobulėjimo galimybių privačiuose susirinkimuose. Patys savęs nebuvo linkę kažkaip ypatingai vadinti – maldininkais ir šventaisiais juos pašaipiai vadino kitaminčiai. Maldininkai nesudarė jokios uždaros ar atskiros bendruomenės, juos vienijo ir jungė vien tik tikėjimo ir dvasinio tobulėjimo jausmas. Jų susirinkimų nebuvo galima traktuoti ir lyginti su formaliomis pamaldomis – jie veikiau labiau priminė gerų draugų ir pažįstamų susibūrimus, kuriuose buvo bendrai giedama, meldžiamasi, aptariami bažnyčioje girdėti pamokslai, skaitoma Biblija, kiti krikščionišką dvasingumą ugdantys veikalai. Dažnai tarp jų atsirasdavo iškalbingas, nors ir be didesnio išsilavinimo žmogus, kuris vadovaudavo jų susirinkimams ir liaudžiai suprantama kalba maldų bei pamokymų pasakydavęs. Maldininkai paprastai buvo ramūs, tylūs, garbingi, blaivumu, darbštumu ir lojalumu valdžiai ir Bažnyčiai pasižymintys žmonės. Jų nereikia painioti su separatistais ar sektomis, nes jie buvo uoliausi bažnyčių lankytojai ir Šv. Vakariinės dalyviai. Netgi priešingai, maldininkus buvo galima laikyti patikima apsauga nuo katalikybės ir sektų plitimo Prūsijos Lietuvoje. Surinkimuose dalyvaujantys žmonės tapdavo netgi tam tikrais kunigo pagalbininkais sielovados reikaluose, jie daug prisidėdavo prie dorovės ir moralės palaikymo

⁵ Walter Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostrpreussens*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969, t. 1, p. 306.

didelėse parapijose, kurios dėl didelio dvasininko užimtumo negaudavo reikiamo dėmesio⁶.

SURINKIMŲ ISTORIOGRAFIJA, SPRAGOS IR TIRTINI ASPEKTAI

Surinkimų ir maldininkų istoriografija buvo pradėta rašyti dar XIX a. pirmoje pusėje, vos tik judėjimas kiek labiau išplito ir tapo pastebimas. Pasirodžiusios publikacijos⁷, kurios sykiu laikytinos ir vertingais šaltiniais, mėgino skaitytojus supažindinti su palyginti nauju reiškiniu – maldininkais, išsklaidyti apie juos sklidusius nepagrįstus gandus ir pramanus. Paprastai apsiribota bandymais bendrais bruožais paaiškinti šio neopietistinio judėjimo ištakas, priežastis, judėjimo dalyvių pasaulėžiūrą, jų praktikuojamų religinių apeigų rutiną ir kt. Čia galima rasti ir kai kurių užuominų apie judėjimo geografiją, paplitimą, vadovaujančius asmenis, valdžios institucijų požiūrį ir kt. Šie pirmieji tekstai kartu tapo ir surinkimininkų ankstyviausio įvaizdžio perteikėjais ar formuotojais. Kartu šios publikacijos tapo nepamainoma atrama ir informacijos šaltiniu vėlesniems tyrinėtojams.

Neabejotinai daugiausia dėmesio verta 1904 m. išleista kun. dr. Viliaus Gaigalaičio istorinė mokslinė apybraiža apie surinkimininkų judėjimą Prūsijos Lietuvoje⁸. Tai buvo vienas pirmųjų bandymų susisteminti paskiras žinias, jas

⁶ *Generalinio superintendente Ernesto Sartoriuso pranešimas ministrui Johannui Albrechtui Friedrichui Eichhornui Berlyne, 1843 m. kovo 11 d.*, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.

⁷ [X. Y. Z.] „Die Betbrüder (Maldeninker) in Litthauen“, *Preussische Provinzial-Blätter*, Königsberg, 1831, t. 6, p. 204–207; „Ueber die sogenannten Heiligen unter den Litthauern. Mitgetheilt von einem Prediger“, in: *Preussische Provinzial-Blätter*, Königsberg, 1833, t. 9, p. 583–586; [Friedrich Kelch], „Evangelische Konferenz Nichtgeistlicher in Litthauen“, in: *Evangelische Gemeindeblatt*, 1848, Nr. 8, p. 30–32, Nr. 9, p. 35–36; [Friedrich Kelch], „Ueber den heutigen Stand des christlichen Hausgottesdienst im sogenannten litthauischen Theile unserer Provinz. Eine Stimme aus dem Volke“, in: *Evangelische Gemeindeblatt*, 1855, Nr. 46, p. 201–202; [Carl Wachhausen], „Die Maldeninker-Versammlungen un die Stellung der Geistlichen zu denselben“, in: *Evangelische Gemeindeblatt*, 1861, Nr. 35, p. 159–162, Nr. 36, p. 163–165, ir kt.

⁸ [Wilhelm Gaigalat], *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges. Dr. phil. W. Gaigalat, Prediger, (Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, kn. 1)*, Königsberg: Kommissionsverlag Ferd. Beyers Buchhandlung (Thomas & Opermann), 1904; [Vilius Gaigalaitis],

kritiškai įvertinti ir suteikti tam tikro mokslinio aiškumo dėl mūsų mąslingumu apgaubtos surinkimininkų judėjimo praeities. Jo atliktą tyrimą tuomet teigiamai įvertino tiek tą darbą atlikti užsakiusi Evangelikų Bažnyčios konsistorija, tiek akademinė ir mokslo visuomenė⁹. Visgi vargu ar pats autorius galėjo tikėtis, kad, praėjus daugiau nei šimtmečiui, šis jo darbas vis dar bus aktualus, autoritetingas, dažnai cituojamas ir nepaliaujamai traukiamas į šiuolaikinių mokslinių straipsnių bibliografijos sąrašus. Tad, regis, ne veltui nuėjo tie devyneri metai, kaip prasitarė pats Gaigalaitis, tiek užtruko surinkti visą jam prieinamą medžiagą, apklausti gyvus, surinkimų judėjimo patriarchus menančius liudininkus. Jo veikale atskleistos surinkimų ištakos, surinkimų judėjimo srovės, sakytojų linijos vis dar yra *aksioma* surinkimų istoriją tiriantiems šių dienų mokslininkams. Turbūt galėtume tvirtinti, kad šis Gaigalaičio darbas šiandien yra išnagrinėtas iki smulkiausio fakto, o nemaža jo teiginių iki šiol yra beato-dairiškai tiražuojama¹⁰. Kita vertus, pažymėtina, kad šis puikus, nors ir ne be priekaištų, Gaigalaičio tyrimas, be jau minėtos didelės naudos, kartu atnešė ir tam tikros žalos surinkimų istoriografijai, ypač lietuviškajai. Iš vienos pusės, solidūs Gaigalaičio darbo rezultatai ilgokai tenkino tyrinėtojų poreikius ir dėl to radosi tam tikras pasyvumas, stagnacija. Iš kitos, menkai tikėta, kad galimi kokie nors radikalūs papildymai ar atradimai šia tematika – manyta, kad jau Gaigalaitis išsėmė visus įmanomus istorinius šaltinius. Dėl to palyginti mažai dėta pastangų naujų faktografinių duomenų, archyvinių šaltinių paieškai. Todėl šiandien tenka konstatuoti tokią tyrimų situaciją: šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje iki šiol neatsirado nė vieno solidesnio tyrimo, kuris nustumtų į šešėlį Gaigalaičio veikalą ir leistų jam pailsėti.

Reikia pripažinti, kad tam tikra istorinių šaltinių problema dėl surinkimų judėjimo Prūsijos Lietuvoje išties egzistuoja. Šis judėjimas buvo išskirtinai liaudiško pobūdžio, nemaža jų dalyvių buvo neraštingi, menkai išsilavinę, todėl nepaliko rašytinių dokumentų, asmeninių archyvų. O ir pats judėjimas

Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje. Isztyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį. Sutaisë Kunigas Dr. W. Gaigalatis, Priekulė: [s. n.], 1905.

⁹ Domas Kaunas, „Viliaus Gaigalaičio knygotyrinės nuostatos ir veikla“, in: *Knygotyra*, 2007, Nr. 48, p. 197.

¹⁰ P vz., Ludwig Tiesmeyer, *Die Erweckungsbewegung in Deutschland während des 19. Jahrhunderts*, Kassel: Ernst Röttger's Verlag, 1910; Kristupas Gudaitis, *Lietuviai evangelikai*, Hamilton: Rūta, 1957; Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, ir kt.

iki 1885 m. buvo neformalus, neinstucionalizuotas¹¹. Tačiau, kaip rodo lenkų istorikų pavyzdys, dažniausiai sėkmei reikia šiek tiek noro ir pastangų. Štai, Ryszardui Otellui vertingu atradimu tapo kelis dešimtmečius Klaipėdoje spausdinti *Pakajaus paslo* (vok. *Friedens-Bote*) numeriai (1881–1939), kuriuos leido ūkininkas, sakytojas ir „Rytų Prūsijos evangeliškos maldos draugijos“ (vok. *Ostpreussischen Evangelischen Gebetsverein*) steigėjas Kristupas Kukaitis (Christoph Kukat, 1844–1914). Šios surinkimininkų periodikos tyrimo rezultatai netruko pasirodyti 1976 m. straipsnyje¹², kuriame po ilgo laiko pateikta naujų išvalgų, vertinimų bei duomenų surinkimų judėjimo Rytų Prūsijoje tyrimams. Dar daugiau naujų išvalgų, naujų prieigos galimybių suteikė Grzegorz Jasinskio tyrinėjimai¹³. Pirmiausia jo buvo naujai ir giliau pažvelgta į surinkimų judėjimo Rytų Prūsijoje atsiradimo priežastis ir aplinkybes, maldininkų pasaulėžiūrą, jų santykį su krašto Bažnyčia, valdžios nuostatas, surinkimininkų kryptių ir įvaizdžio diferenciaciją ir kt. Vis dėlto didžiausias šio tyrėjo nuopelnas – į mokslinę apyvartą įtraukė naujus archyvinius šaltinius, kurių, kaip pasirodė, būta, kad ir negausiai, ir visą šį ilgą laiką jie dulkėjo archyvo saugyklose. Gaigalaitis apie šiuos dokumentus greičiausiai nieko nežinojo arba tiesiog neturėjo galimybės jais pasinaudoti. Jasinskio į dienos šviesą ištraukti nauji šaltiniai įnešė nemažai naujos faktografinės informacijos, tai suteikė naujų išvalgų ir vertinimų galimybę. Jau vien ko vertas iki tol beveik nežinotos vadinamųjų „šventųjų“ grupės XVIII–XIX a. sandūroje Mozūrijoje (Neidenburgo apsk.) atskleidimas¹⁴. Jasinskio sėkmė laikytina neabejotinai svarbiu postūmiu surinkimininkų judėjimo Rytų Prūsijos tyrimuose. Tuo tarsi buvo nubrėžtos galimų naujų istorinių

¹¹ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem...“, p. 17; Ryszard Otello, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848–1914“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1976, Nr. 3, p. 308.

¹² Ryszard Otello, *op. cit.*, p. 307–328.

¹³ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem...“, p. 17–42; Idem, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, in: *Gdański Rocznik Ewangelicki*, 2014, Nr. 8, p. 108–133; Idem, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos dėl surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, in: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sudarė Silva Pocyte, (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 26), 2013, p. 135–147.

¹⁴ Grzegorz Jasinski, „U źródeł gromadkarstwa. O grupie „świętych“ na Mazurach“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1996, Nr. 3, p. 369–377; Idem, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje...“, p. 135–147.

tyrimų šia tematika perspektyvos ir gairės, kurių nuo Gaigalaičio laikų buvo taip pasigendama.

Gali kilti pagrįstas klausimas ir abejonė, ar įmanoma pasakyti kažką naujo, ko iki šiol nebuvo pasakę minėti tyrinėtojai surinkimininkų įvaizdžio, judėjimo masiškumo ir paplitimo teritorijoje klausimais? Kai kuriais jų vargiai galima tikėtis esminių pokyčių ar kontroversijų. Šiuo atveju veikia reikėtų kalbėti apie kai kuriuos papildymus ar nedidelius atradimus. Tarkime, jau Gaigalaitis gana daug dėmesio skyrė maldininkams pavaizduoti. Išryškino jų sroves nuo nuosakesnių iki radikalių ar linkusių į sektantizmą, atsiskyrimą nuo krašto Bažnyčios. Spalvingai aprašė jų pasaulėžiūrą, išsiskiriančius papročius, elgseną, prieštarigus atsiliepimus apie juos ir kt. Štai vienas iš surinkimų vadovų – sakytojas Jurkūnas (1806–1884) – pavaizduotas liberalesnių pažiūrų, nevengęs kartkartėmis išgerti degtinės, toleruodavęs klausytojus, kurie jo pamokslo metu vartodavo uostomąjį tabaką. O Klimkus Grigelaitis (1750–1825), dažnai regėjęs vizijas ir apreiškimus, propagavo asketišką gyvenimo būdą, pasisakęs prieš bet kokio alkoholio vartojimą, dėvėjo tik natūralaus nespalvoto audinio rūbus. Kitas sakytojas Marčys (Marczis) neskuto barzdos, nes laikė tai niekingu, tuščiu reikalu, taip pat nenešiojo spalvotų drabužių, jo švarkas buvęs be sagų, tik su kabėmis. Jis nevalgė kiaulienos ir nieko, kas buvo pagaminta sekmadienį. Sakytojų išsilavinimas ir gebėjimai irgi buvę skirtingi. Antai, Albušaitis iš Viešvilės parapijos buvęs itin geras Biblijos žinovas, apie kurį labai palankiai atsiliepė pats Ragainės superintendentas Karlas Malkwitzas. Dėl savo gabumų jis gavo mokytojo tarnybą Viešvilės parapijoje. Kitas sakytojas Mikelis Dargys irgi buvęs gana apsiskaitęs, tarp jo knygų būta ne vien religinių, bet ir mokslinių. O štai kiti sakytojai, kaip Jonas Abromaitis iš Viešvilės parapijos, nebuvo įgiję išsilavinimo, jiems skaityti ir suprasti Bibliją buvo per sunku, todėl savo pamokslams sakyti naudojosį Karlo Heinricho Bogatzkio religine knygele, kuri buvo skirta paprastai liaudžiai. Apskritai maldininkai Gaigalaičio apibūdinti kaip laikęsi išskirtinės drausmės ir dorovės normų, itin pamaldūs, dėl to neretai nukrypę į kraštutinumus. Tai buvę uolūs bažnyčios ir savo susirinkimų lankytojai, savyje ir tarp bendraminčių ugde gilų krikščioniškumo jausmą, kurį rodė ir jų kasdienybės elgsena: buvo ramūs, taikūs, vengė tokių pasaulietinių dalykų, kaip liaudiškos dainos, šokiai, pasilinksminimai, alkoholis ir kt. Svarbu pažymėti, kad Gaigalaitis vengė daryti griežtesnių apibendrinimų, labiau parodė maldininkų vaizdinio

daugiabriauniškumą, nevienalytiškumą, kuris priklausė nuo surinkimininkų atstovaujamos srovės, jų vadovų nuostatų ir pan.

Kur kas išsamesnis, spalvingesnis, bet kartu labiau struktūrizuotas, naujais archyviniais duomenimis papildytas maldininkų vaizdinys atskleistas Jasinskio tyrime. Tačiau autorius irgi nelinkęs surinkimų įsprausti į griežtus vertinimo rėmus. Pasak jo, nors ir buvę tam tikrų bendrų surinkimininkų grupėms būdingų bruožų, tačiau juos apskritai sunku vienareikšmiškai įvertinti – į kiekvieną grupę ar atvejį reikėtų žiūrėti atskirai. Be to, maldininkų vaizdinys, jų apeigos, santykis su krašto Bažnyčia, parapijiečiais nebuvo statiškas, jis laikui einant kito, evoliucionavo¹⁵. Kad surinkimininkų negalima vienareikšmiškai vertinti ir apibūdinti, rodo tokie pavyzdžiai. Viena vertus, jie vaizduoti kaip itin pamaldūs, dori asmenys, kurių aplinkoje nebuvo nusikaltimų, vagysčių, girtavimų. Jie vadinti tyliais, ramiais žmonėmis, visada pasiruošusiais padėti savo artimui, nelaužiusiais duoto žodžio. Dėl rimto požiūrio į darbą jie laikyti gerais ir neapsileidusiais ūkininkais. Be to, laikyti paklusniais pavaldiniais, nes buvo lojalūs krašto Bažnyčiai ir valdovui, visada mokėjo mokesčius, vengė aktyvaus dalyvavimo politinėje veikloje. Kita vertus, išlikę nemaža neigiamų liudijimų. Visų pirma akcentuota išdidi jų laikysena, pasipūtimas, smerkiantis požiūris į kitaminčius. Surinkimininkai neretai save laikė Dievo išrinktaisiais, todėl geresniais už kitus. Į nepriklausiusius jų grupei žmones buvo žiūrima kaip į „neišgelbėtus“, „velnio vaikus“. Daug aplinkinių apkalbų ir priešiško sukeldavo surinkimininkų grupių uždaramas, asketiški jų papročiai, ekstazės pasireiškimai (šauksmai, kritimai ant žemės, drebuliai ir kt.) jų apeigose¹⁶.

Nepalyginamai mažiau dėmesio esamuose tyrimuose skirta surinkimų tinklo formavimuisi arba jų išplitimui teritorijoje. Tiksliau sakant, šio klausimo iki šiol niekas specialiai netyrinėjo. Informacijos apie tam tikrą tankesnio ar retesnio surinkimų tinklo egzistavimą pirmiausia galima įžvelgti Gaigalaičio tyrime. Minėdamas įvairių srovių surinkimų sakytojus, jis apibrėžė ir jų veiklos vietas bei apylinkes. Antai sakytojas Friedrichas Grenzas buvo iš Jurbarko (vok. Georgenburg), tačiau keliaudavęs ir po aplinkines parapijas¹⁷; Jurkūnas buvo iš Grandininkų (Plaškių parapija), bet labiausiai pasireiškė kitapus

¹⁵ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem...“, p. 33–34, 42.

¹⁶ *Ibid.*, p. 27, 34–35, 41.

¹⁷ [Wilhelm Gaigalat], *op. cit.*, p. 6.

Nemuno – Žilių parapijoje. Nors žinių, kad veikė Nemuno dešinėje buvusiose parapijose, taip pat esama¹⁸. Kiti žinomi jurkūniškių krypties sakytojai: Lolaitis buvo iš Nemunyno, Gražtaitis iš Gilijos, Goldbachas iš Mielaukių, Lapaitis (Lappat) iš Laukņų – visi keturi Labguvos parapijoje; Grunewaldas iš Karaliaučiaus, Bendžius (Bendže) iš Mackykių (Klaipėdos lietuvių p-ja), Kelkis (Kelch) pradžioje veikė Insėje, paskui Kretingalėje¹⁹. Klimkiškių srovės pradininkas Klimkus Grigelaitis buvo iš Priekulės parapijos, tačiau lankydavosi ir aplinkinėse parapijose, buvo pasiekęs Tilžę ir Smalininkus. Sakytojas Preikšas iš Tilžės, Jonas Abromaitis ir Alrušaitis iš Trapėnų (Viešvilės p-ja), Labrencas (Labrenz) iš Stragnų (Priekulės p-ja), Mikelis Dargys iš Užlieknių (Vyžių p-ja), Rudaitis iš Barškių (Klaipėdos lietuvių p-ja), Marčys (Marczis) iš Kretingalės, Gvildys iš Melnragės (Klaipėdos lietuvių p-ja), Mocikaitis iš Tilžės apylinkių, Klyveris nuo Kaukėnų, Jokubas Ašmonas iš Lankupių (Priekulės p-ja), Žiezdraitis (Žiesdraitis) iš Skirvytės (Rusnės p-ja)²⁰ ir kt.

Remiantis vien Gaigalaičio pateiktu sakytojų ir jų veiklos vietų sąrašu, atsiskleidžia gana fragmentiškas ir retas surinkimų tinklas XIX a. Prūsijos Lietuvoje. Galima pastebėti tam tikrą maldininkų veikos aktyvumą atskirose parapijose, pvz., Labguvos, Klaipėdos, Priekulės, Viešvilės, Tilžės ir kt. Tačiau ar tai reikštų, kad daugelyje kitų nepaminėtų parapijų surinkimų nebūta? O tokių nepaminėtų parapijų yra išties nemažai, tarkime, neminimos tokios lietuviškos bažnytinės inspekcijos, kaip Stalupėnų, Palkalnio, Darkiemio, Geldapės su maždaug 30 parapijų. Ši aplinkybė verčia kelti kitus klausimus: kiek apskritai išsamus yra Gaigalaičio XIX a. sakytojų sąrašas, kiek tiksliai nurodytos sakytojų veiklos vietovės? Galima daryti pagrįstą prielaidą, kad Gaigalaičio duomenys nėra išsamūs, o ir preciziškumo ten aiškiai stinga, nes tai nebuvo pagrindinis ir vienintelis tyrinėtojo tikslas. Todėl lieka konstatuoti, kad iki šiol žinios apie surinkimų išplitimą arba jų tinklą XIX a. Prūsijos Lietuvoje yra menkos ir reikalingos išsamesnių tyrimų.

Dar blogesnė padėtis yra dėl surinkimų judėjimo masiškumo arba, kitaip tariant, dėl maldininkų statistinių duomenų. Pirmi patikimesni ir tikslesni duomenys apie surinkimui priklausiusių dalyvių skaičių yra iš XIX–XX a.

¹⁸ *Ibid.*, p. 8.

¹⁹ *Ibid.*, p. 8–9.

²⁰ *Ibid.*, p. 9–18.

sandūros. Duomenis iš 8-ių diecezijų, kurios apėmė 68 parapijas, surinkęs ir pateikęs Gaigalaitis padarė išvadą, kad tuo metu surinkimininkai sudarė maždaug 16 proc. visų evangelikų liuteronų ir apie 50 proc. lietuvių evangelikų liuteronų²¹. Tačiau kiek maldininkų būta XIX a. – jo pradžioje ir vėlesniais dešimtmečiais – jokių tikslesnių duomenų iki šiol neturėta. Įprastai lig šiol buvo pasitenkinama kartojant Hubatscho įvestą teiginį, kad XIX a. antroje pusėje Klaipėdos diecezijos parapijose surinkimams priklausė maždaug ketvirtadalis visų gyventojų²². Jasinskis pažymėjo, kad iki 1885 m. maldininkų judėjimas buvo neformalaus pobūdžio, t. y. neorganizacinis, tad nebuvo jokių registru, statistikos ir dėl to sudėtinga nustatyti jų narių skaičių. Jis iš esmės pakartojo Hubatscho teiginį, tiesa, šiek tiek jį pakoregavęs: Klaipėdos diecezijos parapijose fiksuotą surinkimininkų gausą jis priskyrė visai Prūsijos Lietuvai²³. Toks pats visų gyventojų ir surinkimininkų santykis (t. y. ketvirtadalis visų gyventojų) buvo pritaikytas ir Mozūrijai²⁴, o tai, pasak to paties Jasinskio, kelia labai daug abejonių, nes tokie svarstymai nepagrįsti jokiais šaltiniais ar statistika²⁵. Tokiu atveju suabejoti galima ir pagrindiniu Hubatscho teiginiu, nes nežinoma, ar jis išplaukė iš gana laisvo Gaigalaičio nurodytų duomenų interpretavimo, XX a. pradžios statistiką perkeliant į XIX a., ar savo teiginiui paremti Hubatschas vis dėlto turėjo kitą mums nežinomą informacijos šaltinį? Detaliau į tai nesigilinant tenka konstatuoti, kad iki šiol neturima jokių tikslesnių žinių apie surinkimų masiškumą, judėjimui priklausiusių narių skaičių XIX a. Tyrinėtojai lig šiol apsieidavo vien tik su apytikslėmis procentinėmis išvestimis.

²¹ *Ibid.*, p. 35.

²² Walter Hubatsch, *op. cit.*, p. 307; Arthur Hermann, „Preussisch-Litauer und die Evangelische Kirche Ostpreussens 1871–1933“, in: *Selbstbewusstsein und Modernisierung. Sozialkultureller Wandel in Preussisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*, hrsg. Robert Traba, (*Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau*, t. 3), Osnabrück: Fibre Verlag, 2000, p. 86–87.

²³ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem...“, p. 26.

²⁴ Ryszard Otello, *op. cit.*, p. 320.

²⁵ Grzegorz Jasinski, „Neopietyzm a postawy narodowe...“, p. 116.

ATRADIMAI ARCHYVUOSE: 1823 M. KARALIAUČIAUS
KONSISTORIJOS ATASKAITOS APIE PIETISTINIUS JUDĖJIMUS
ATSIRADIMO PRIEŽASTYS IR APLINKYBĖS

Neseniai Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz zu Berlin) rastas vienas itin įdomus ir vertingas XIX a. dokumentas, kuris, jei ir neatsakys į visus šiame straipsnyje iškeltus klausimus ir akcentuotas surinkimų judėjimo tyrimų problemas, tai neabejotinai turėtų padaryti reikšmingų papildymų ar suteikti tam tikro tikslumo dėl maldininkų įvaizdžio, jų susirinkimų išplitimo teritorijoje ir masiškumo. Vienoje iš archyvinių bylų²⁶, skirtų Prūsijos valstybėje egzistavusių sektų ir kitų religinių susibūrimų reikalams, yra įrišta 1823 m. Karaliaučiaus konsistorijos sudaryta statistinių duomenų suvestinė apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas²⁷. Susipažinus iš arčiau su šiuo dokumentu, nekyla abejonių, kad čia teikiama išsami ir įvairialypė ataskaita apie Prūsijos Lietuvos maldininkus XIX a. 3-iajame dešimtmetyje. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad pačią bylą sudaro išskirtinai oficialaus pobūdžio valdiškų institucijų dokumentai: Karaliaučiaus konsistorijos, Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijos Berlyne, vietos kunigų, valdžios pareigūnų korespondencija, pranešimai, ataskaitos apie sektas, įvairius religinius judėjimus, tarp jų ir maldininkų susirinkimus Rytų Prūsijoje. Tad, kaip pasakytų Jasinskis, eilinį kartą turime progą į surinkimininkus pažvelgti ne jų pačių, o svetimųjų, t. y. evangelikų dvasininkų, mokytojų ar administracijos valdininkų, akimis²⁸.

Aptariamo 1823 m. dokumento nereikėtų laikyti atradimu – apie jo egzistavimą žinota jau prieš keletą dešimtmečių. Juo savo tyrimuose ne kartą rėmėsi Jasinskis²⁹. Dokumentas ir jo turinys gerai buvo žinomas vokiečių is-

²⁶ Acta betr. das Secten und Conventikelwesen im Oberpräsidial Consistorial Bezirk Königsberg vom März 1810 bis Dezember 1841, GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1.

²⁷ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 30–39; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 46: *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, p. 253–319.

²⁸ Grzegorz Jasinski, „Pomiędzy sektą a Kościołem...“, p. 17.

²⁹ Plg. *ibid.*, p. 24, 27, 35.

torikui Matthiasui Deuschle'is³⁰. Vis dėlto šio dokumento informacija iki šiol nebuvo išsamiau apžvelgta, o tuo labiau analizuota. Ne be reikalo Deuschle apgailestaudamas buvo priverstas pripažinti, kad šis savo įvairialype informacija turtingas šaltinis tarp religinio Prabudimo judėjimo Prūsijoje tyrinėtojų lig šiol dar nėra tinkamai įvertintas³¹.

Kokios 1823 m. ataskaitos atsiradimo aplinkybės ir priežastys? Kaip aiškėja iš kito bylos dokumento, 1822 m. rugsėjo 22 d. Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerija Berlyne Karaliaučiaus konsistorijai pranešė, kad ji pageidautų kuo skubiau susidaryti išsamų vaizdą apie religinius susibūrimus, veikiančius už krašto Bažnyčios ribų, ir privačias pamaldas. Superintendantams ir jiems pavaldiems kunigams buvo pavesta suregistruoti, kur minėti susirinkimai vyksta, kiek jų, kas jiems vadovauja, koks dalyvių skaičius, koks tų draugijų pobūdis ir dvasinė kryptis. Pageidauta, kad šis pavedimas išliktų kuo slaptesnis, nesukeltų papildomo nereikalingo pašalinio susidomėjimo, todėl buvo pranešta, kad apie tai nebus skelbiama ir publikuojama jokiose valdžios žiniuose. Reikalauta, jog visos surinktos žinios būtų susistemintos ir pateiktos lentelėse³².

Kas privertė ministeriją taip susirūpinti privačių religinių susirinkimų reikalais? Visų pirma amžininkai ir tyrinėtojai nurodo, kad surinkimininkų judėjimas ypač suaktyvėjo ir išaugo 1818–1824 m., po karų su Napoleonu³³. Antra, galima daryti prielaidą, kad valdžia apie pietistinius susirinkimus neturėjo jokių patikimų žinių. Kokia klaidinga informacija pasiekdavo valdžios ausis, gali iliustruoti kad ir šis atvejis. 1819 m. konsistorijai buvo pranešta Klaipėdos apylinkėse susikūrus kažkokią šventųjų draugiją, kurios nariai į savo susirinkimus susirenka nuogi, tarpusavyje bučiuojasi ir nuogi mariose maudosi³⁴. Ministerijai paliepus atlikti detalesnį tyrimą, Klaipėdos

³⁰ Matthias Deuschle, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, in: *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2009, t. 106, Nr. 1, p. 79–117.

³¹ *Ibid.*, p. 89.

³² Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijos Berlyne aplinkraštis provincijų konsistorijoms, 1822 m. rugsėjo 22 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 24r–v.

³³ [Carl Wachhausen], *op. cit.*, p. 159; [Wilhelm Gaigalat], *op. cit.*, p. 8; Walter Hubatsch, *op. cit.*, p. 306.

³⁴ Ištrauka iš konsistorijos tarėjo Walde ataskaitos dėl sektų reikalų, 1819 m. sausio 25 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 21r.

superintendentas ir apskrities viršininkas patikino, jog daug lietuvių Klaipėdos apylinkėse laiko pamaldas savo ypatinguose susibūrimuose, tačiau jokiū būdu jų negalima apkaltinti nedorovingumu. Veikiau priešingai, šitie žmonės iš kitų išsiskyrę blaivumu, buvo paklusnūs valdžiai, klusniai atlikdavo savo prievoles, mokėjo mokesčius³⁵. Tad galima manyti, kad nuodugni informacija valdžiai buvo reikalinga dėl tos priežasties, kad žinotų, su kokiais judėjimais ji turėjo reikalą, kiek jie pavojingi, masiški ir kokių priemonių reikėtų imtis, kaip juos kontroliuoti.

Istorikas Deuschle 1823 m. ataskaitos apie esamus susirinkimus Prūsijos provincijose pasirodymą ir ministerijos susidomėjimą pietistiniais judėjimais bei sektomis linkęs sieti su dviem aplinkybėmis. Pirma, suaktyvėjusiai valstybės politikai sektų ir religinių susibūrimų atžvilgiu didelę įtaką padarė nuo 1817 m. Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai ėmęs vadovauti Karlas Sigismundas Franzas von Altensteinas (1770–1840). Jis siekė, kad valstybė nebūtų suskaidyta į atskiras interesų grupes, bet būtų organiškai vieninga, kurioje visi piliečiai veiktų visų gerovei. Ministras pasisakė už tikėjimo ir sąžinės laisvę, tačiau, iš kitos pusės, rėmė valdžios įsikišimo galimybes, jei grėstų pavojus valstybei ir jos pilietinei tvarkai. O būtent sektose ir pietistiniuose judėjimuose jis ir įžvelgė tą grėsmę valstybės vidinei vienybei ir darnai, nes sektos vedė prie bažnytinės tvarkos pairimo. Jo supratimu, sektantizmas ir religinis fanatizmas buvo pavojingas ir dėl to, kad šie vedė prie paniekos visiems žemiškiems dalykams, tarp jų ir žemiškoms valdžios institucijoms. Esą sektantizmo dvasia prisideda prie valstybės pamatų išjudinimo, todėl buvo reikalinga sektų ir religinių judėjimų stebėseną bei kontrolę³⁶.

Antra, ministerijos dėmesį sektoms ir pietistiniams judėjimams Rytprūsių provincijoje galėjo sukelti kiek ankstesni įvykiai, nutikę 1820 m. Rytų Pomeranijoje. Čia, Slupsko (vok. Stolp) diecezijoje, trys broliai dvarininkai von Belowai savo valdose ėmė organizuoti privačius religinius susirinkimus, kuriuose dalyvavo patys dvarininkai su visais tarnais ir samdiniais. Tas pietistinis judėjimas tiek išplito, kad jį netruko pastebėti Ščecino (vok. Stettin) provincijos konsistorija, o paskui ir ministerija Berlyne. Pastaroji davė nurodymą imtis

³⁵ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministrui, 1820 m. vasario 19 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 22r.

³⁶ Matthias Deuschle, *op. cit.*, p. 81–83.

drastiškų būdų šiems religiniams susibūrimams sustabdyti. Dvarininkų von Belowų rengti susirinkimai buvo policinėmis priemonėmis išvaikyti, tarnams ir net patiems dvarininkams grasant pinigineis baudomis buvo uždrausta rinktis į tokius susibūrimus. Kadangi dvarininkai turėjo įtakingų užtarėjų ir plačių ryšių, apie šį precedentą netruko sužinoti ir pats karalius Friedrichas Vilhelmas III. Ministras Altensteinas buvo priverstas aiškintis ir argumentuoti savo veiksmų motyvus. Tad Deuschle daro išvadą, kad greičiausiai ši nemaloni ministro Altensteino patirtis privertė rinkti informaciją apie tai, kur dar valstybėje egzistuoja panašūs pietistiniai judėjimai, dėl kurių ateityje galėjo kilti neramumų kaip dvarininkų von Belowų atveju³⁷. Tokių įvykių fone visai nestebina duotas nurodymas fiksuoti, sekti ir stebėti pietistinius susibūrimus, šiuo atveju maldininkus, Rytų Prūsijos provincijoje ir išskirtinai Prūsijos Lietuvoje.

Duomenys apie surinkimus ir religines draugijas buvo surinkti per mažiau nei metus ir jau 1823 m. pavasarį pateikti ministerijai. Prie duomenų suvestinės Karaliaučiaus konsistorija pridėjo lydraštį su tam tikrais apibendrinimais ir išvadomis³⁸. Pirmiausia konsistorijos buvo pažymėta, kad duomenys ir vertinimai čia suplaukė iš skirtingų dvasininkų, kurių požiūris į tokius susirinkimus labai skyrėsi, todėl ir vertinimai buvę nevienodi. Pvz., Labguvos ir Pakalnės (vok. Niederung) superintendentai apie surinkimininkus daugiausia atsiliepė neigiamai, Gumbinės ir Tilžės – labai abejingai, o Klaipėdos, Geldapės, Ragainės ir ypač Įsruties superintendentai labai išgyrė tas draugijas ir jų narių pamaldumą. Tad konsistorija buvo priversta konstatuoti, kad surinkti duomenys teikė daug objektyvios informacijos, tačiau kartu čia buvę ir kai kurių subjektyvių, abejotinų dalykų. Vis dėlto buvo prieita prie bendros išvados, kad nė vienos draugijos nebuvo galima apkaltinti separatizmu. Visi be išimties liudijo, kad minėtų susibūrimų nariai, lyginant su kitais parapijiečiais, buvę uoliausi ir pamaldžiausi krašto bažnyčių lankytojai, taip pat dorovingiausi, santūriausi ir blaiviausi žmonės. Jie pasižymėję paklusnumu valdžiai, buvę ypač darbštūs. Jų religiniai skaitymai apsiriboję Šv. Raštu ir Johanno Arndto veikalais ir tai nebuvo jokia blogybė. Kita vertus, buvo pažymėta, kad surinkimininkai

³⁷ *Ibid.*, p. 91–96.

³⁸ Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1823 m. birželio 10 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 28–29; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 258–265, 302–307.

save laiko vertesniais už kitus. Jie saviškiams buvę malonesni ir paslaugesni nei kitiems. Bet čia konsistorija neižvelgė nieko blogo, nes tai esą buvo būdinga visoms krikščioniškoms bendruomenėms. Buvo išreikštas ir tam tikras susirūpinimas ar būsštavimas. Pirmiausia siekta, kad tie susibūrimai geranoriškai leistųsi prižiūrimi vietos kunigų. Antra, baimintasi, kad dėl keliaujančių pamokslininkų įtakos surinkimininkai nenusigręžtų ir nenutoltų nuo vietos dvasininko. Trečia, būsštauta, kad tarp tokių susibūrimų neišplistų sektantizmas, jie nenutoltų nuo Bažnyčios mokymo. Dėl to buvo išreikšta būtinybė, kad šių susibūrimų nariai nenustotų lankyti oficialių pamaldų.

SURINKIMŲ TOPOGRAFIJA IR GAUSA PAGAL 1823 M. ATASKAITĄ

Kokia gi surinkimininkų judėjimo topografija buvo fiksuota ataskaitoje? Iš Karaliaučiaus apygardos buvo nurodytos tik 3 inspekcijos (Karaliaučiaus, Labguvos ir Klaipėdos) su 6 parapijomis, kuriose vyko pietistiniai susibūrimai³⁹. Tai kiek stebina, nes apygardai tuo metu priklausė 23 inspekcijos, tarp kurių buvo lietuvių parapijiečių gana gausiai gyvenamos Vėluvos, Žuvininkų, Žiokų, Šventapilės, Gerduvos ir kt. Pagal šią ataskaitą išeitų, kad, be Karaliaučiaus, Labguvos ir Klaipėdos inspekcijų, kitose inspekcijose pietistinių susibūrimų nebūta. Šis faktas kelia tam tikrų abejonių ir ateityje reikalautų išsamesnės verifikacijos.

Gumbinės apygardoje fiksuota 16 bažnytinių inspekcijų (su daugiau nei 30 parapijų), tačiau nurodyta, kad pusėje jų (t. y. 8) jokių religinių draugijų nebuvę. Tarp tokių daugiausia buvo mozūriškų inspekcijų, Unguros (Angerburg), Luko (Lyck), Lėciaus (Lötzen), Johannisburgo, Zėhesteno (Seehesten) ir kt.⁴⁰

Aptariama ataskaita, kaip minėta, yra vertinga dėl atskirose parapijose nurodytų pietistinių susirinkimų dalyvių skaičiaus. Suprantama, šie skaičiai

³⁹ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 30v–35r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 268–287, 308–312.

⁴⁰ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 36v–39r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 288–303, 312–319.

yra labai subjektyvūs ir apytiksliai. Kai kuriais atvejais pateikti gana tikslūs duomenys, o kartais tiesiog teigta, jog dvasininkai negalėjo nieko tikslaus nurodyti. Antai Geldapės parapijoje nurodytos maldininkams priklausiusios 6 pagyvenusios moterys, o štai Malviškių parapijoje (Ragainės insp.) – 12 asmenų. Dėl Laukiškos parapijos (Labguvos insp.) pasakyta, kad surinkimuose dalyvaujančių žmonių tikslaus skaičiaus negalima nustatyti, bet jie visi yra lietuviai ir jų nuolat daugėja, ypač prisidedant moterims. Neretas atvejis, kai nurodytas surinkimų dalyvių skaičius balansuoja tarp tikslumo ir neapibrėžtumo. Pavyzdžiui, dėl maldininkų Skaigirių parapijoje (Naujosios insp.) pažymėta, kad kiekviename septynių šios parapijos kaimų jų būta nuo 20 iki 40. Tokiu atveju susidarytų apie 140 asmenų bendra paklaida, kuri yra labai didelė, ypač žinant, kad, tarkime, tokioje Šilėnų parapijoje apskritai fiksuoti vos 2 surinkimuose dalyvavę asmenys. Tiksliausią statistiką pateikė Ragainės, Stalupėnų, Įsručio ir Naujosios superintendentai, kurie beveik nepaliko tuščių, neužpildytų ataskaitos lentelių skilčių, bet pasistengė nurodyti kuo tikslesnį maldininkų skaičių jiems pavaldžiose parapijose. Regis, mažiausiai dėl duomenų tikslumo varginosi Klaipėdos superintendentas Victoras Sprengelis, tiesiog pasitenkinęs bendru teiginiu, kad visose parapijose (o jų tuo metu buvo 10) buvo pietistų, kurie su savo namiškiais rytais ir vakarais rengdavo maldos susirinkimus. Tačiau kiek gausiai jų čia būta, deja, taip ir lieka nedetalizuota. Galbūt dėl to reikėtų kaltinti asmenines superintendento savybes, o galbūt jis išties nedisponavo tikslesne statistika. Kaip rodo XIX a. pirmos pusės Klaipėdos diecezijos vizitacijų aktai, Sprengelis išties nemėgo daugžodžiauti, buvo dalykiškai santūrus⁴¹. Kita vertus, vizitacijų ataskaitose Sprengelis apie maldininkų skaičių irgi teikė gana abstrakčius, neapibrėžtus duomenis. Antai, 1814 m. pranešta, kad Juodkrantės, Kretingalės, Priekulės ir Rusnės parapijose pietistų būta *po keletą* (vok. *einige*), Klaipėdos vokiečių ir lietuvių parapijose, ypač apie Klaipėdą, jų būta *gausu* (vok. *ansehnlich Zahl*), o kitose – *daug* (vok. *viel*). 1849 m. vizitacijoje maldininkų skaičius Šilutės diecezijoje buvo nurodytas dar neapibrėžčiau: teigta, jog pietistų čia buvę *gana gausu* (vok. *ziemlich zahlreich*)⁴². Tad žinant tokias kai kurių

⁴¹ Darius Barasa, *Bažnyčių vizitacijos ir Šilutės diecezija XIX a. pirmoje pusėje*, magistro baigiamasis darbas, Klaipėda, 2000, p. 51–52. (Darbas saugomas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute.)

⁴² *Ibid.*, p. 56.

superintendentų asmenines savybes, taip pat jų gana ribotas žinias apie maldininkus, ataskaitoje aptinkamas toks neapibrėžtumas neturėtų labai stebinti.

Įvairuojantis duomenų tikslumas ataskaitoje, kai balansuota tarp visiško neapibrėžtumo ir tam tikro preciziškumo, verčia svarstyti, kokių būdu šie duomenys buvo surinkti. Iš kai kurių užuominų matyti, kad žinias superintendentams teikė parapijų kunigai. Antai, Karaliaučiaus atveju ataskaitoje rašyta: „kaip patikino kunigas Kahle“⁴³. Žinias iš Gilijos Labguvos superintendentui Johannui Ephraimui Reicheliui teikė Gilijos parapijos dvasininkas Gottlieb Ostermeyeris („Gilijos kunigas Ostermeyeris Labguvos superintendentui Reicheliui raštiškai pranešė [...]“)⁴⁴. Tačiau neatmestina galimybė, jog ir patys superintendentai disponavo tam tikra informacija ir ją galėjo persiųsti konsistorijai. Regis, taip bus nutikę su jau minėtu Labguvos superintendentu Reicheliu, kuris, perteikęs Gilijos kunigo Ostermeyerio parodymus, su jais nenorėjo sutikti ir pateikė konsistorijai savo nuomonę dėl surinkimininkų. Apskritai manytina, kad duomenų surinkimo schema ar kryptis buvusi nuo žemiausios grandies vertikaliai judant link aukštesnės institucijos: parapijų dvasininkai–superintendentai–Karaliaučiaus konsistorija–ministerija Berlyne.

Kitas svarbus klausimas – kiek patikimi šios ataskaitos duomenys? Aki vaizdu, kad visiškai pasikliauti jais rizikinga, nes jie surinkti be jokios tikslios registracijos ar apklausos. Be to, juos teikė tretie asmenys, t. y. ne patys maldininkai, o juos stebėję parapijų dvasininkai. Tad duomenų patikimumas greičiausiai priklausė nuo to, kiek dvasininkai buvo artimai susipažinę su surinkimais, kiek buvo įgavę jų dalyvių pasitikėjimą arba kiek patys dalyvavo tokiuose maldos susibūrimuose bei juos rėmė. Antai, tas pats Labguvos superintendentas Reichelis mini, kad Gilijos kunigas Ostermeyeris labai remia ir palaiko tokius maldininkų susirinkimus, renka aukas ir platina jų raštus⁴⁵. Tad galima manyti, kad tokių dvasininkų, kaip Ostermeyerio, kurie stebėjo maldininkų veiklą iš vidaus, o ne iš išorės, teikti duomenys turėjo būti gana

⁴³ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 31r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 269, 309.

⁴⁴ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, 34r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 311.

⁴⁵ *Ibid.*

patikimi, nors galbūt kai kuriais atžvilgiais ir kiek šališki. Bet tai turbūt bet koku atveju geriau, negu remtis nuogirdomis, gandais ir apkalbomis. Regis, būtent tokiu galima įvardyti priešišku nusistatymu maldininkų atžvilgiu garšėjusį Labguvos superintendantą Reichelį.

Iš turimų duomenų vis dėlto galima pamėginti surikiuoti daugiausia maldininkų turėjusias parapijas ir vietas. Vienas didžiausių surinkimininkų narių skaičius nurodytas Papelkių parapijoje (Labguvos insp.) – 200–300, Jurbarko (Įsruties insp.) – 240, Ragainės lietuvių parapijoje fiksuota 230, Viešvilės – apie 200, maždaug tiek pat Gilijos (Labguvos insp.), Skaisgirių (Naujosios insp.) parapijose; 170 surinkimininkų paminėta Lenkviečių (Ragainės insp.), 150 – Kusų (Ragainės insp.), šiek tiek mažiau – Naujosios, Gastų, Stalupėnų, Pilupėnų, Enciūnų parapijose. Nemaža būta parapijų, kur surinkimininkų skaičius nesiekė 100 (pvz., Tilžės, Kaukėnų, Palkalnio, Katniavos, Nemerkiemio ir kt.). O štai Aulavėnų parapijos kunigą galima pagirti už preciziškumą – mat jis nurodė čia buvus 12 vokiečių ir 80 lietuvių. Kiek keista, tačiau Gumbinės parapijoje paminėtas vienintelis Stanaičių kaimas, kuriame buvę tik keletas lietuvių surinkimininkų. Kaip minėta, Geldapės parapijoje buvo nurodytos 6 pagyvenusios moterys. O štai Žirgupėnų (Stalupėnų insp.) ir Šilėnų parapijose būta vos po 2 surinkimininkus.

Pagal 1823 m. ataskaitą maldininkų skaičiumi gausiausios parapijos^{46*}

Eil. Nr.	Parapija	Maldininkų skaičius
1.	Papelkių (Popelken)	200–300
2.	Jurbarko (Geongenburg)	240
3.	Ragainės lietuvių p-ja (Ragnit)	230
4.	Skaisgirių (Skaisgirren)	140–280
5.	Gilijos (Gilgen)	200
6.	Viešvilės (Wischwill)	200
7.	Lenkviečių (Lengwethen)	170
8.	Kusų (Kussen)	150
9.	Pilupėnų (Pillupönen)	140
10.	Naujosios (Neukirch)	130

⁴⁶ Į lentelę neįtrauktos Klaipėdos diecezijos parapijos, kuriose, pasak ataskaitos, pietistų būta, tačiau tikslesnis jų skaičius nenurodytas.

11.	Gastų (Heinrichswalde)	130
12.	Stalupėnų (Stallupönen)	120
13.	Enciūnų (Enzuhnen)	120
14.	Aulavėnų (Aulowönen)	92
15.	Tilžės (Tilsit)	70-90
16.	Kaukėnų (Kaukehmen)	45-60
17.	Beržkalnio (Berszkallen)	50
18.	Lazdynų (Lasdehnen)	40-50
19.	Nemerkio (Nemmersdorf)	30
20.	Karaliaučiaus Senojo Rosgarto (Alt-Roßgarten)	20-30
21.	Smeltės (Schmelz)	20
22.	Katniavos (Kattenau)	15
23.	Pilkalnio (Pillkallen)	15
24.	Malviškio (Mallwischken)	12
25.	Geldapės (Goldap)	6
26.	Šilėnų (Schillehnen)	2
27.	Žirgupėnų (Szirgupöhnen)	2
28.	Laukiškų (Laukischken)	?
29.	Piktupėnų (Piktupönen)	?
30.	Katyčių (Coadjuthen)	?
31.	Lapynų (Lappienen)	?

Remiantis maldininkų skaičiumi atskirose parapijose, galima išskirti ir bažnytines inspekcijas, kuriose būta didžiausia surinkimų koncentracija.

Bažnytinė inspekcija	Maldininkų skaičius
Ragainės (Ragnit)	829
Naujosios (Neukirch)	530
Labguvos (Labiau)	per 500
Stalupėnų (Stallupönen)	405
Įsručio (Insterburg)	382

Turint tokius nors ir abejotino tikslumo duomenis, galima mėginti apskaičiuoti, kokį visų gyventojų nuošimtį sudarė surinkimininkai atskirose Prūsijos Lietuvos bažnytinėse inspekcijose.

Bažnytinė inspekcija	Bendras gyventojų skaičius ⁴⁶	Maldininkų skaičius	%
Ragainės (Ragnit)	21 747	829	3,8
Naujosios (Neukirch)	29 080	530	1,8
Labguvos (Labiau)	23 244	per 500	2,4
Stalupėnų (Stallupönen)	21 790	405	1,9
Įsručio (Insterburg)	31 104	382	1,2

Kaip minėta, statistiniai duomenys yra labai sąlygiški, apytiksliai, todėl kategoriškų ar vienareikšmių išvadų bei teiginių nereikėtų daryti. Vis dėlto kai kurios prielaidos ar apibendrinimai reikalingi. Visų pirma šie statistiniai duomenys yra itin vertingi, nes apie surinkimų judėjimo mastus ir paplitimą tokiu palyginti ankstyvu laikotarpiu apskritai mažai žinota. Šie duomenys turėtų tapti atsparos tašku vėlesnio laikotarpio surinkimininkų raidos tyrinėjimams. Kaip rodo statistika, XIX a. 3-iajame dešimtmetyje maldininkai sudarė 2–4 proc. visų gyventojų. Prisiminus tyrinėtojų tvirtinimus, kad XIX a. antroje pusėje ar XIX–XX a. sandūroje surinkimininkai sudarė apie ketvirtadalį, t. y. apie 25 proc., visų gyventojų, galima spėti, jog XIX a. 3-iajame dešimtmetyje pietistinis judėjimas buvo pradiniam etape ir pagreitį įgavo vėlesniais metais bei dešimtmečiais. Kita vertus, 1823 m. fiksuotas palyginti nemažas surinkimų dalyvių skaičius leidžia revizuoti ar patvirtinti įsigalėjusius teiginius, kad surinkimininkų judėjimo ištakų išties reikia ieškoti XVIII a. antroje pusėje. Papelkiuose ir Jurbarke (Georgenburge) fiksuotos gausiausios surinkimininkų bendruomenės taip pat verčia dar atidžiau įsiklausyti į Gaigalaičio nubrėžtas surinkimininkų sąsajas su zalcburgiečiais ir hernhuteriais. Pasak jo, būtent Papelkiuose buvo pastebėta aktyvi hernhuterių veikla, o Jurbarke savo sakytojo veiklą pradėjo zalcburgietis Friedrichas Grenzas (1750–1826)⁴⁸.

⁴⁷ Duomenys paimti iš: *Neueste Kunde von dem Königreiche Preussen aus den besten Quellen bearbeitet*, Weimar: Verlag des G. H. S. privil. Landes-Industrie-Comptoirs, 1819.

⁴⁸ [Wilhelm Gaigalat], *op. cit.*, p. 4, 6.

Aptariama 1823 m. suvestinė teikia svarbių žinių ir apie įvairiose parapijose maldininkų susirinkimams vadovavusius asmenis. Iš viso įvardyta 19 sakytojų⁴⁹. Itin vertinga laikytina tai, jog ataskaitoje fiksuotos iki šiol istoriografijoje nežinotų sakytojų pavardės. Antai, Karaliaučiuje, Senajame Rosgarte vykuosiams susibūrimams vadovavo sodininkas Mittrichas jaunesnysis – garbingas ir nepriekaištingas vyras. Laukiškose (Labguvos insp.) vyriausiuoju buvo inspektorius Rhenius iš Bachmano (Klaipėdos apyl.). Teigta, jog jis instrukcijas gaudavęs iš Anglijos. Tačiau pridurta, kad šios žinios nėra patikrintos ir galbūt tai buvę tik gandai. Kiti istoriografijoje iki šiol neminėti sakytojai: ūkininkas Vindaitis iš Gilijos, Činkus ir Rudaitis, lankę Gastų parapiją, Anušis Zipkaitis iš Šilininų, ūkininkas Klibišaitis iš Galkiemio, Sudeikaitis iš Laukupėnų, taip pat Auluvėnuose veikęs Villamaitis, Lukaitis, Pfeilas.

Be įvardytų sakytojų, ataskaitoje minima nemažai anoniminių arba, tiksliau tariant, maldininkų susibūrimams vadovavusių asmenų, kurių pavardžių ar kitų tikslesnių duomenų kunigai nesugebėjo nurodyti. Taip nutiko Piktupėnų ir Katyčių atveju. Apie Tilžės parapijoje vykusius susirinkimus pasakyta, kad jiems vadovavo kažkoks trobelninkas (kampininkas) iš Dvišakių kaimo, o Mielkiemio parapijoje – buvęs mokytojas. Pasitaiko paminėjimų, kad pamaldas laikydavę keliaujantys pamokslininkai (Naujosios p-ja), pats sodybos šeimininkas (Skaisgirių p-ja) arba kuris nors iš pačių susirinkusiųjų, kurie būna įkvėpti ir geriausiai supranta Šv. Raštą (Laukiškos p-ja). Fiksuotas ir gan retas atvejis, kai susirinkimams vadovaudavusios netgi moterys (Naujosios diecezija).

Pagal suvestinės teikiamus duomenis įmanoma tiksliau apibrėžti kai kurių sakytojų veiklos teritorines ribas. Pavyzdžiui, Friedrichas Grenzas, kuris isto-

⁴⁹ 1823 m. suvestinėje įvardyti pietistinių susirinkimų vadovai, sakytojai: Schoenherras ir sodininkas Mittrichas iš Karaliaučiaus, inspektorius Rhenius iš Bachmano (Klaipėdos apsk.), Grenzas iš Jurbarko, ūkininkai Vindaitis (Windait) iš Gilijos ir Groštaitis (Grosztat) iš Nemunyno, Petrikas (Petrick) iš Klein Friedrichgrabe, Činkus (Czinkus) (vietovė nenurodyta), Rudaitis (Rudat) (vietovė nenurodyta), Kleverys (Klewerys), Preikšaitis (Preukszat) iš Kusų, Abromaitis (Abromeit) iš Viešvilės, Albušaitis (Albuszat) nuo Klaipėdos apyl., Anušis Zipkaitis (Anus Zipkatis) iš Šilininų, Klibišaitis (Klibischat) iš Galkiemio, Sudeikaitis (Sudeikat) iš Laukupėnų, Vilimaitis (Willameit), Lukaitis (Lukatis), Pfeil (vietovės nenurodytos).

riografijoje įvardytas vienu iš surinkimų judėjimo patriarchų ir vienos iš įtakingiausių maldininkų srovių – jurkūniškių – pradininku, aptarnavo ir lankė surinkimus Jurbarko, Auluvėnų, Stalupėnų, Pilkalnio, Kusų, Malviškių, rečiau Kaukėnų, Gumbinės, Papelkių parapijose. Greta jo paminėti klimkiškių srovės sakytojai: Kleverys, Preikšas, Albuszaitis, Abromaitis. Sakytojas Kleverys vadovavo susirinkimams beveik tose pačiose parapijose kaip ir Grenzas: Kaukėnų, Pilkalnio, Stalupėnų, Auluvėnų parapijose. Kiek keista, tačiau nėra paminėtas pats minėtos krypties pradininkas Klimkus Grigelaitis (1750–1825). Galbūt jis tuo metu dėl garbingo amžiaus jau nebebuvo aktyvus arba eilinį kartą Klaipėdos superintendantas nesivargino dėl detalių – iš Klaipėdos ir Šilutės apskričių parapijų jis sugebėjo nurodyti tik Smeltės kaimo mokytoją, vadovavusį dvidešimčiai Smeltės pietistų.

Lyginant su gan gausiais istoriografijos duomenimis, 1823 m. ataskaita ne-
teikia itin išsamių ar išskirtinai įdomių žinių apie maldininkų susirinkimų eigą
ir turinį. Dažniausiai apsiribota bendresniais apibūdinimais: esą susirinkimų
dalyviai susieina sekmadienio ir šventadienių vakarais. Jie gieda, meldžiasi ir
skaito Šv. Raštą bei kitas dvasingas knygas (Nemerkiemio p-ja)⁵⁰. Apie Lau-
kiškos parapijoje vykusius maldininkų susirinkimus rašyta, kad ten gieda-
ma, meldžiamasi, aiškinamas Šv. Raštas, kalbama religinėmis temomis. Esą
paprastai jų susirinkimai prasideda nusileidus saulei ir užsitęsia iki nakties.
Užsibaigia valgymu ir gėrimu („mit Essen ung Trinken“)⁵¹. Pasitaikyta ir ori-
ginalesnių aprašymų. Antai, Papelkiuose susirinkimo vyriausiasis melsdavosi
visų vardu, o kiti esą klūpėdavo, aimanuodavo ir verkdavo. Paskui buvo skaito-
mas Šv. Rašto skyrius ir pagal Šv. Dvasios įkvėpimą aiškintas. Maldininkai savo
susirinkimuose daugiausia kalbėję apie žmogiškos prigimties sugedimą, apie
atgailą ir Dievo malonę, kurią galima pasiekti tik panirus į liūdesį dėl nuodė-
mės. Anot jų, išganytam galima būti tik dėl Kristaus aukos ir jo malonės, nes
to nepadarys jokie geri darbai. Esą dažnai buvo akcentuojama tikėjimo Jėzumi
stebuklinga galia, kuris didžiausius nusidėjėlius priima, jei tik jie išpažįsta

⁵⁰ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, 37r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 290–291, 314–315.

⁵¹ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 32r. Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 272–273, 308–309.

savo nuodėmes. Nemaža dėmesio susirinkimuose skirta Paskutinio teismo ir pasaulio pabaigos temai ir kt.⁵²

SURINKIMININKŲ ĮVAIZDIS

Vieną iš įdomiausių ir spalvingiausių ataskaitos dalių sudaro apskritai bendras maldininkų, jų veiklos, daromos įtakos parapijose vertinimas. Iš to galima matyti, koks surinkimininkų vaizdinys vyravo ar formavosi to meto aplinkoje. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad 1823 m. suvestinėje pateiktas maldininkų įvaizdis yra apskritai vienas iš ankstyviausių mums žinomų. Atsispiriant nuo jo galima sekti, kiek ir kaip tas vaizdinys kito per visą vėlesnį šimtmetį.

Kaip jau buvo pažymėta prie ataskaitos pridėtame konsistorijos lydraštyje, maldininkų vertinimas labiausiai priklausė nuo individualaus dvasininko nusiteikimo ir požiūrio į šiuos žmones. Tai geriausiai iliustruotų du skirtingi pavyzdžiai. Antai Papelkių kunigas Johannesas Friedrichas Glogau (1773–1831) apie surinkimininkus savo parapijoje rašė:

Maldininkai šioje parapijoje gyvena gerbtinai, nepakenčia vagysčių, plėšimų, žmogžudysčių ir kitokių didelių nusikaltimų. Sekmadieniais jie laikosi dievobaimingai – eina į bažnyčią ir rengia savo maldos susirinkimus. Nieku būdu neina į smuklę girtuokliauti, lošti ir šokti. Kai kurie net pinigus skaičiuoti ar valgyti gaminti sekmadieniais laiko nuodėme.⁵³

O štai jau ne kartą minėto Labguvos superintendente Reichelio požiūris į maldininkus dvelkė atvira neapykanta. Pasak jo, maldininkai save vieninteliais laikę išmintingais, šventais ir vertais išganymo. Kiti žmonės, jų akimis žiūrint, buvo velnio vaikai. Nors jie ir uoliai lanko bažnyčią, tačiau į ją ateina pačiais prasčiausiais rūbais, kokius tik turi. Nusidėjėlius, ypač moteris, norinčias išpažinti savo nuodėmes, jie vedėsi į tamsią kamarą ar tvartą. Dėl to esą radosi ne viena nelaiminga santuoka. Juos atpažinti esą buvo galima iš drovių, baikščių

⁵² Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1. 33r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 277, 311.

⁵³ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1. 33r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 281, 311.

žvilgsnių, išsprogusių akių ir perkreipto veido. Pypkę jie vadino velnio ragu, o tabaką – prakeiktu augalu; skiepus nuo raupų laikė kišimusi į dievišką tvarką; niekino mokslą, ypač aritmetiką ir rašymą, ir pan.⁵⁴ Nemaža dalis dvasininkų buvo gana indiferentiški maldininkų atžvilgiu. Tą jų abejingumą rodo ne tik jų neutralūs vertimai, bet ir labai lakoniški apibūdinimai. Tilžės kunigas apie jo parapijoje buvusius surinkimininkus pasakė trumpai: esą nepastebėta, kad tie susibūrimai darytų kokią nors ypatingą įtaką jų dalyvių gyvenimo būdai⁵⁵. Apie Nemerkiemio maldininkus pasakyta, jog jiems negalima prikišti jokios blogybės⁵⁶, o Naujosios parapijos dvasininkui surinkimininkų moralinis elgesys nebuves nė kiek geresnis nei kitų dorovingų žmonių⁵⁷; pasak Gastų dvasininko, be veidmainių ir ekscentriškų narių, tarp maldininkų būta ir tokių, kurie išties išsiskyrė romumu ir rodė meilę aplinkiniams⁵⁸. Nešališko požiūrio į maldininkus pavyzdžiu galėtų būti Stalupėnų superintendantas Johannas Wilhelmas Koppas, kuris įžvelgė ir teigiamų, ir neigiamų savybių surinkimininkų veikloje:

Maldininkai yra ramūs, tylūs ir blaivūs žmonės, nes tik tokius įsileidžia ir pakenčia tarp savęs; visgi tuo pačiu jie nėra geresni, uolesni, nuolankesni nei kiti. Tikriaus sakant, kitaip mąstantiems jie yra kieti ir grubūs; Šv. Raštą jie žino geriau nei kiti parapijiečiai. Tačiau kyła abejonių, ar dėl to jie tampa nuovokesni ir iš to gyvenimui gauna daugiau naudos nei kiti.⁵⁹

⁵⁴ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, 32r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 273, 309.

⁵⁵ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, 37r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 291, 313.

⁵⁶ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, 37r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 291, 315.

⁵⁷ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, 38r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 317.

⁵⁸ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, 38r; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 295, 317.

⁵⁹ Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 38–39; Darius Barasa, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita...“, p. 299, 319.

Surinkimų ir maldininkų istoriografija buvo pradėta rašyti dar XIX a. pirmoje pusėje, vos tik judėjimas tapo kiek labiau išplitęs ir pastebimas. Vis dėlto iki šiol esama didelių spragų ir baltų dėmių šio Prūsijos Lietuvos pietistinio judėjimo tyrimuose. Visų pirma išskirtina maldininkų judėjimo masiškumo ir jų surinkimų tinklo ar išplitimo teritorijoje problema. Kiek mažiau aktualus yra jų įvaizdžio ar vaizdavimo XIX a. klausimas. Tad šiame tyrime maldininkų judėjimo masiškumą, išplitimą, jų vaizdavimą XIX a. 3-iojo dešimtmečio Prūsijos Lietuvoje mėginta nustatyti remiantis 1823 m. Karaliaučiaus konsistorijos sudaryta statistinių duomenų suvestine apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas.

Šios ataskaitos atsiradimą reiktų sieti su 1818–1824 m. suaktyvėjusiu ir išaugusiu surinkimininkų judėjimu. Centrinei ir provincijos valdžiai buvo reikalinga visapusiška informacija, kad žinotų, su kokiais judėjimais ji turėjo reikalą, kiek jie pavojingi, masiški ir kokių priemonių reikėtų imtis, kaip juos kontroliuoti. Kita vertus, ministerijos dėmesį sektoms ir pietistiniams judėjimams Rytprūsių provincijoje galėjo sukelti 1820 m. įvykiai Rytų Pomeranijoje, kai vietos dvarininkų inicijuotą ir besiplečiantį pietistinį judėjimą norėta užgniaužti policinėmis priemonėmis. Greičiausiai ši nemaloni patirtis privertė rinkti informaciją apie tai, kur dar valstybėje egzistavo panašūs pietistiniai judėjimai, dėl kurių ateityje galėjo kilti neramumų. Tokių įvykių fone 1823 m. buvo duotas nurodymas fiksuoti, sekti ir stebėti pietistinius susibūrimus – šiuo atveju maldininkus – Rytų Prūsijos provincijoje ir išskirtinai Prūsijos Lietuvoje.

1823 m. ataskaitoje Karaliaučiaus apygardoje iš buvusių 23-ijų bažnytinių inspekcijų buvo nurodytos tik 3 inspekcijos (Karaliaučiaus, Labguvos ir Klaipėdos) su 6 parapijomis, kuriose vyko pietistiniai susibūrimai. Gumbinės apygardoje fiksuota 16 bažnytinių inspekcijų (su daugiau nei 30 parapijų), tačiau nurodyta, kad pusėje jų (t. y. 8) jokių religinių draugijų nebuvo. Tarp tokių daugiausia buvo mozūriškos inspekcijos, pvz., Angeburgo, Lykos, Gižycko (vok. Lötze), Johannisburgo, Sensburgo ir kt.

Ataskaita teikia pietistinių susirinkimų dalyvių skaičių atskirose parapijose. Nors duomenys yra labai subjektyvūs ir apytiksliai, tačiau galima išskirti maldininkų gausiausias parapijas ir vietas. Vienos didžiausių surinkimi-

ninkų narių skaičiumi buvo Papelkių, Jurbarko, Ragainės, Viešvilės, Gilijos, Skaisgirių, Lenkviečių parapijos. Mažiausiai surinkimininkų fiksuota Katniavos, Pilkalnio, Malviškio, Geldapės, Šilėnų, Žigupėnų parapijose. Remiantis maldininkų skaičiumi atskirose parapijose, galima išskirti ir bažnytines inspekcijas, kuriose būta didžiausia surinkimų koncentracija: Ragainės, Naujosios, Labguvos, Stalupėnų, Įsručio. Remiantis statistiniais skaičiavimais, maldininkai XIX a. 3-iajame dešimtmetyje Prūsijos Lietuvos parapijose sudarė 2–4 proc. visų gyventojų. XIX a. antroje pusėje ar XIX–XX a. sandūroje surinkimininkai sudarė apie ketvirtadalį, t. y. apie 25 proc., visų gyventojų, todėl spėjama, jog XIX a. 3-iajame dešimtmetyje pietistinis judėjimas buvo pradiniam savo etape ir pagreitį įgavo vėlesniais metais bei dešimtmečiais.

1823 m. suvestinė teikia svarbių žinių ir apie įvairiose parapijose maldininkų susirinkimams vadovavusius asmenis. Iš viso įvardyta 19 sakytojų, tarp kurių būta ir iki šiol istoriografijoje nefiksuotų asmenų pavardžių. Pagal suvestinės teikiamus duomenis įmanoma tiksliau apibrėžti teritorines kai kurių sakytojų veiklos ribas.

Vieną iš įdomiausių ir spalvingiausių ataskaitos dalių sudaro bendras maldininkų, jų veiklos, daromos įtakos parapijose vertinimas. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad 1823 m. suvestinėje pateiktas maldininkų įvaizdis yra vienas iš ankstyviausių mums žinomų. Atsispiriant nuo jo galima sekti, kiek ir kaip tas vaizdinys kito per visą vėlesnį šimtmetį. Maldininkų vertinimas labiausiai priklausė nuo individualaus dvasininkų nusistatymo. Pvz., Labguvos ir Pakalnės (vok. Niederung) superintendantai apie surinkimininkus daugiausia atsiliepė neigiamai, Gumbinės ir Tilžės – labai abejingai, o Klaipėdos, Geldapės, Ragainės ir ypač Įsruties superintendantai labai išgyrė tas draugijas ir jų narių pamaldumą.

Aptarto 1823 m. dokumento analizės rezultatai, naujų duomenų gausa neabejotinai parodė, kad XIX a. maldininkų judėjimo tyrimai turi neblogą perspektyvą, o kartu ir neišnaudotas archyvinių dokumentų galimybes. Tai verčia nesustoti ir pratęsti, turtinti tą darbą, kurį prieš šimtmetį pradėjo Gaigalaitis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

- BARASA DARIUS, *Bažnyčių vizitacijos ir Šilutės diecezija XIX a. pirmoje pusėje*, magistro baigiamasis darbas, Klaipėda, 2000. (Darbas saugomas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute.)
- BARASA DARIUS, „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 46: *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, p. 253–319.
- DEUSCHLE MATTHIAS, „Erweckung und Politik. Zur preussischen Religionspolitik unter Friedrich Wilhelm III“, in: *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 2009, t. 106, Nr. 1, p. 79–117.
- Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijos Berlyne aplinkraštis provincijų konsistorijoms*, 1822 m. rugsėjo 22 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 24r.
- [GAIGALAT WILHELM], *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preussischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges. Dr. phil. W. Gaigalat, Prediger, (Schriften der Synodalkommission für ostpreussische Kirchengeschichte, kn. 1)*, Königsberg: Kommissionsverlag Ferd. Beyers Buchhandlung (Thomas & Opermann), 1904.
- [GAIGALAITIS VILIUS], *Ewangeliszki Surinkimai Lietuvoje. Isztyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį. Sutaisė Kunigas Dr. W. Gaigalatis, Priekulė: [s. n.]*, 1905.
- Generalinio superintendente Ernesto Sartoriuso pranešimas ministrui Johannui Albrechtui Friedrichui Eichhornui Berlyne*, 1843 m. kovo 11 d., GStA PK, Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, be paginacijos.
- GUDAITIS KRISTUPAS, *Lietuviai evangelikai*, Hamilton: Rūta, 1957.
- HERMANN ARTHUR, „Preussisch-Litauer und die Evangelische Kirche Ostpreussens 1871–1933“, in: *Selbstbewusstsein und Modernisierung. Sozialkultureller Wandel in Preussisch-Litauen vor und nach dem Ersten Weltkrieg*, sudarė Robert Traba, (*Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau*, t. 3), Osnanbrück: Fibre Verlag, 2000, p. 83–109.
- HUBATSCH WALTER, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, t. 1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969.
- Ištrauka iš konsistorijos tarėjo Walde ataskaitos dėl sektų reikalų*, 1819 m. sausio 25 d., GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 21r.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Apie liuteronybės diferenciaciją Rytų Prūsijoje. Pastabos dėl surinkimų Mozūrijoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, in: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sudarė Silva Pocyte, (*Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 26), 2013, p. 135–147.
- JASINSKI GRZEGORZ, „Neopietyzm a postawy narodowe. Ruch gromadkarski na Mazurach w XIX i XX w. (do 1956)“, in: *Gdański Rocznik Ewangelicki*, 2014, Nr. 8, p. 108–133.

- JASINSKI GRZEGORZ, „Pomiędzy sektą a Kościołem. Gromadkarze litewscy i masonscy w XIX wieku (do 1885 roku)“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1999, Nr. 1, p. 17–42.
- JASINSKI GRZEGORZ, „U źródeł gromadkarstwa. O grupie „świętych“ na Mazurach“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1996, Nr. 3, p. 369–377.
- JUŠKA ALBERTAS, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.
- Karaliaučiaus konsistorijos 1822 m. ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas*, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 3, t. 1, l. 30–39.
- Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministrui, 1820 m. vasario 19 d.*, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 22r.
- Karaliaučiaus konsistorijos pranešimas Dvasinių, švietimo ir medicinos reikalų ministerijai Berlyne, 1823 m. birželio 10 d.*, GStA PK, I HA Rep. 76 III, Sekt. 2, Abt. XVI, Nr. 1, t. 1, l. 28–29.
- KAUNAS DOMAS, „Viliaus Gaigalaičio knygotyrinės nuostatos ir veikla“, in: *Knygotyra*, 2007, Nr. 48, p. 187–238.
- [KELCH FRIEDRICH], „Evangelische Konferenz Nichtgeistlicher in Litthauen“, in: *Evangelische Gemeindeblatt*, 1848, Nr. 8, p. 30–32, Nr. 9, p. 35–36.
- [KELCH], „Ueber den heutigen Stand des christlichen Hausgottesdienst im sogenannten litthauischen Theile unserer Provinz. Eine Stimme aus dem Volke“, in: *Evangelische Gemeindeblatt*, 1855, Nr. 46, p. 201–202.
- OTELLO RYSZARD, „Ruch gromadkarski w Prusach Wschodnich w latach 1848–1914“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1976, Nr. 3, p. 307–328.
- TIESMEYER LUDWIG, *Die Erweckungsbewegung in Deutschland während des 19. Jahrhunderts*, t. 4, Kassel: Ernst Röttger's Verlag, 1910.
- [WACHHAUSEN CARL], „Die Maldeninker-Versammlungen un die Stellung der Geistlichen zu denselben“, in: *Evangelische Gemeindeblatt*, 1861, Nr. 35, p. 159–162, Nr. 36, p. 163–165.
- [X. Y. Z.], „Die Betbrüder (Maldeninker) in Litthauen“, in: *Preussische Provinzial-Blätter*, t. 6, Königsberg, 1831, p. 204–207.
- [?], „Ueber die sogenannten Heiligen unter den Litthauern. Mitgetheilt von einem Prediger“, in: *Preussische Provinzial-Blätter*, t. 9, Königsberg, 1833, p. 583–586.

Worshippers in Prussian Lithuania: The Scale of the Movement, Its Spread, and Its Image in the 1820s

Summary

The historiography of *surinkimai* (private prayer and hymn-singing gatherings of Evangelical Lutherans in Prussian Lithuania) and worshippers was started in as early as the first half of the nineteenth century – as soon as the movement began spreading and became noticeable. Nonetheless, the movement of the *surinkimininkai* (people who attended such gatherings) in Prussian Lithuania has not been consistently researched: there exist gaps and white spots. First of all, the issue of the scale of the movement and of the network of the gatherings should be singled out. Based on the analysis of 1823 report of Karaliaučius consistory about religious associations functioning outside the Church in the districts of Karaliaučius and Gumbinė, the article attempts to adjust the data on the scale of the worshippers' movement, its spread, and the image of the worshippers.

The emergence of the report should be linked to the movement of the *surinkimininkai*, which became more active and numerous between 1818 and 1824. The central and province authorities made efforts to obtain multi-sided information on the movement and its participants in order to understand what kind of a movement it was, how dangerous and massive it was, and what measures had to be resorted to for its control. On the other hand, attention to sects and Pietist movements in the province of East Prussia might have sprung up due to the 1820 unrest that sparked in East Pomerania between the local authorities and one branch of the Pietist movement that had spread across that region. Very likely, this unpleasant experience stimulated gathering of information on similar Pietist movements active in the state that could cause unrest in the future. It was against the backdrop of such events that an instruction was issued in 1823 the aim of which was to record and keep watch on Pietist gatherings – in this particular case, worshippers – in the province of East Prussia.

In the 1823 report, of 23 ecclesiastical inspections in Karaliaučius district only six parishes of three inspections, in which Pietist gatherings took place, were indicated. In Gumbinė district, over thirty were recorded in sixteen ecclesiastical inspections, but it was pointed out that in eight, or half of them, there were no religious associations. The majority of the latter were Masurian inspections,

such as Ungura (Angeburg), Lukas (Lyck), Lécius (Lötz), Johannisburg, Zéhesten (Seehesten), and others.

The report provides data on the numbers of participants of the Pietist gatherings in individual parishes. Although the data is highly subjective and approximate, there were parishes with the largest and the smallest numbers of worshippers. In the parishes of Papelkiai, Jurbarkas, Ragainė, Viešvilė, Gilija, Skaisgiriai, and Lenkviečiai the numbers of the *surinkimininkai* were the highest. The smallest numbers were recorded in the parishes of Katniava, Pilkalnis, Malviškis, Geldapė, Šilėnai, and Žigupėnai. On the basis of the number of worshippers in individual parishes, it is possible to single out ecclesiastical inspections with the largest concentration of the gatherings. These were the ecclesiastical inspections of Ragainė, Naujoji, Labguva, Stalupėnai, and Įsrutis. Statistical calculations suggest that in the 1820s the *surinkimininkai* made up 2–4 per cent of the total population in the parishes of Prussian Lithuania. In the second half of the nineteenth century or at the turn of the twentieth century the *surinkimininkai* made up about a quarter, that is, around 25 per cent of the total population; thus, presumably, the Pietist movement was in the initial stage of formation in the 1820s and started gaining impetus during later years and decades.

The 1823 report provides relevant information on the individuals who led worshippers' gatherings in different parishes and the territorial boundaries of their activities. Nineteen preachers are mentioned in the report, and some of them have not been recorded in historiography.

One of the most interesting and colourful parts of the report is the assessment of the worshippers and their activities. It should be noted that the image of the *surinkimininkai* given in the 1823 report is one of the earliest known in general. Therefore it is possible to trace how and to what extent this image was changing throughout the later century. Assessment of the worshippers largely depended on the clergymen's individual attitudes. For instance, the superintendents of Labguva and Pakalnė (Ger., Niederung) expressed mostly negative opinions about the *surinkimininkai*; those of Gumbinė and Tilžė were indifferent, while the superintendents of Klaipėda, Geldapė, Ragainė, and especially of Įsrutis, were positive about them.

The results of the 1823 document show that research into the nineteenth-century *surinkimininkai* movement in Prussian Lithuania is promising, especially when the opportunities offered by yet undiscovered archival documents are exploited.

KEYWORDS: Prussian Lithuania; worshippers (Lith. *maldininkai*); *surinkimininkai*; pietists; preachers; Königsberg consistory; Wilhelm Gaigalat (Vilius Gaigalaitis).

Gauta 2018 10 19
Priimta 2018 10 30